

Történelmi autonómiák a Kárpát-medencében
Autonomii istorice în spațiul carpato-dunărean

Hargita Megye Múvelődési és a Nemzeti Kulturális Örökség
Igazgatósága
Direcția Pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național
a Județului Harghita
Városi Könyvtár, Székelyudvarhely
Biblioteca Municipală, Odorheiu Secuiesc
Csíkszereda – Miercurea Ciuc
2004

A borítón: székely férfi, illetve román vőlegény
(XVIII. és XVII. századi ábrázolások)
Pe copertă: bărbat secu; tânăr român
(reprezentări de secol XVIII. și XVII.)

szerkesztették – redactori
Hermann Gusztáv Mihály
Kolumbán Zsuzsánna

fordítások – traduceri
Hermann Gusztáv Mihály

©Direcția Pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național
a Județului Harghita
©Biblioteca Municipală, Odorheiu Secuiesc

A múlt ragozása jelen időben

Az autonómia a közép-kelet-európai társadalmakban afféle varázsszóként működik. Megoldja a nyelveket, vagy sötét árnyat vet a tekintetekre. Téma, a sarki kocsmától a parlamentig. A viták keresztüzében pedig olykor felbukkan a Kárpát Medence egykori történelmi autonómiáinak kérdése is. Némelyek retorikai eszközként használták és használják, a közéleti disputák során. Retorikai eszközként, mert azoknak, akik a mában gondolkoznak, esetenként igencsak vázlatosak az ismereteik e valamikori önkormányzati szerveződések tényleges mibenlétéről, működéséről.

Mi volna hát a dióhéjba foglalható minimum, amit tudniuk kellene? Mindenekelőtt, hogy e szerveződések a térség feudális társadalmának korai századaiban jöttek létre, majd hosszabb-rövidebb ideig éltek, utóhatásuk viszont – a közösségi mentalitás szintjén – olykor ma is érvényesül. Sajátos katonai-rendi „demokrácia” szabályai szerint működő közösségekről van szó, melyek konkrét szolgálatokért cserébe kapott kiváltságok értelmében gyakorolhatták autonóm jogaikat. Mihelyt megbomlott az adok-kapok dialektikája, mihelyt valamelyik fél – gyakran tőle független okok miatt – nem tudott eleget tenni az írott vagy íratlan szerződésben vállalt kötelezettségeinek, e szerveződések válságos helyzetbe kerülnek. A válság viszont általában hosszúra nyúlik, évtizedekre, századokra állandósul. Közben, a kiváltságok jogos voltának igazolására mítoszok egész sora bukkan fel, és olykor napjainkig hat.

Ez volna tehát az általános képlet. Érdekes viszont, hogy a Kárpát-medencében valaha létező, több mint féltucatnyi történelminek nevezhető területi önkormányzati modell közül – már a XIX. század közepének szabadságvágyó magyar közélete – csupán a székely társadalmat és közigazgatást emlegeti, olykor egyenesen mitizálva azt, követendő példaként. E tekintetben sokatmondóak Kossuth szavai, aki szerint a székelység, „... az egész keresztény Európában (legfőlegb tán a Baskokat kivéve) egyedül volt képes eredeti szabadnép típusát minden feudalizmusi fertéztetéstől tisztán tartani.” Majd Orbán Balázs is megnyilatkozik e kérdésben, hazafiúi pátozzsal, ahogyan azt tőle megszoktuk: „A népvándorlás zúrjéből – mely másfél ezred év előtt mindent elsodort – egy néptörzs emelkedett ki, számban ugyan csekély, de azért mégis nagy tényező az új alakot ölteni indult Európában; egy hősiés néptöredék, mely Ázsia legnemesebb gyarmatának örökségét védve, bámulatosképpen tartá fenn magát a költözőkő

népek vészes hullámzata közt, mely sajátos hadi szervezetével s democraticus intézményeivel a középkori Európának legelőbb megtelepült s legclassicusabb népeként tűnik elő. Ez a *székely nép*.” Pedig akkor még a hajdúk, illetve a jászkun kerület lakói is a székelyekhez hasonló érveléssel, csaknem azonos közösségi követelésekkel léptek fel... És az is szinte teljesen feledésbe merült – leszámítva a szakma szűk köreit –, hogy a székelyekével közeli rokonságot mutató, katonai szolgáltatásokon alapuló autonómiával rendelkeztek egykor – a magyar királyság, majd részben az erdélyi fejedelemség keretében – a fogarasi, bánáti, kővárvidéki románok is.

Ma viszont – az egykor létező autonóm szerveződések közül – az aktualizáló viták keresztüzében egyedül a székely önkormányzat áll. Ugyanis a székelység az egyetlen a néhai területi önkormányzatok utódközösségei sorában, amely jelenleg is közléte önszervezésének igényével lép fel. Lássuk hát, félretéve érzelmet és előítéletet, miképpen ragozható a székely múlt – jelen időben.

Ha arra próbálunk választ keresni, milyen összetartó kapocs létezik a mai székelység különböző csoportjai között, rádöbbenünk: ha egyáltalán beszélhetünk valamiféle „pánszékely” belső kohézióról, ez szinte kizárólag tudati alapú. Jóllehet a Székelyföld táj-adottságairól szólva mindenkinek a Hargita, a Szent Anna-tó, a Gyilkos-tó jut eszébe (egyszóval: egy döntően hegyvidéki környezet), a régió természet- és gazdaság-földrajzi szerkezete ennél színesebb. A kellemes éghajlatú termékeny folyó-völgyektől (ahol bizony a nemes-szőlő is megterem), egészen a zord hegyközi medencékig, a közel 1000 méterrel tengerszint fölé emelkedő fennsíkokon kialakult lakott területekig mindenféle táj megtalálható itt, a maga sajátos megélhetési forrásaival. Érthető hát, hogy – a rendiség felszámolását követően – a közös származás és történelem, a jellegzetes néprajzi elemek, az oly sokat emlegetett „székely virtus” játszották és játsszák a fő szerepet a csoport tudati összetartozásában.

A székely történelmi tudat voltaképpen két tartóoszlopon áll: egyfelől a hun-székely eredet hagyománya, másrészt az autonómia emléke, illetve mítosza.

Leszármazásának hitregéjéhez a székelység kitartóan és nagy szeretettel ragaszkodik. Történetileg elemezve a dolgot, meg kell állapítanunk, hogy ennek első írásos nyomát III. Béla névtelen jegyzőjének 1210 táján írt krónikájában találjuk, aki szerint „a székelyek [...] kezdetben Attila király népe voltak.” Nehéz, vagy inkább lehetetlen ma már megmondani, hogy élt-e a kor néprétegeiben a hun-székely-magyar leszármazás hagyománya, vagy az egész egy, netán több krónikaíró utólag folklorizálódott költése. Mindenesetre ezt az álláspontot képviselte az egész középkor, majd a

reneszánsz krónikás hagyománya. Az első alternatív feltevés e székely múltkép ellenében 1725-ben fogalmazódott meg, Fasching Ferenc jezsuita szerzetes tollából, aki a IV. Béla által Erdélybe telepített jászok utódainak vélte őket. Ezt követően, a mai napig felmerült besenyő, kun, kabar, avar, bolgár, román, magyar származásuk lehetősége. Hogy a történeti, oklevéltani és régészeti ellenérvek dacára a hun-székely eredetmítosz oly szívósan tartotta, sőt tartja magát, abban nagy szerepe volt az 1796-ban felbukkant, majd XVIII. századi hamisítványnak bizonyult csiki székely krónikának. Meglehet, hogy a székely, mert alapvetően racionális gondolkodású embertípus, elfogadja az eredetmítosz cáfolóinak érveit, de érzelmei nem engedik, hogy a székely himnusz Csaba királyfiára másképp tekintsen, mint valós történelmi személyre. Ez a székely „virtuális múlt”. Elpusztítani nem lehet, nem is szabad, de kötelességünk a helyére tenni, és csakis úgy kezelni, mint az önbecsülés *jelképeinek* tárházát.

Ami pedig az autonómiát illeti – amikor igazán életképes volt, azaz a középkori magyar királyság korában –, rendi keretek között működött, és a székelység pontosan meghatározott katonai szolgálataiért cserébe kapott, ugyanolyan pontosan leszögezett előjogaiból állt. Mihelyt a székelyek által nyújtott katonai szolgáltatások elévültek (a hadászatban, illetve a térség geopolitikai viszonyaiban bekövetkezett változások nyomán, úgy a XVI. század második felétől kezdődően), azonnal válságba került, lassú sorvadásnak indult az autonómia rendszere is. Utolsó maradványait – a székely székek közigazgatási rendszerét – a Magyar Országgyűlés által megszavazott 1876: XII. törvénycikk szüntette meg.

Azt se feledjük, hogy aligha beszélhetünk, legalábbis belemagyarázás nélkül – sem történetileg, sem jelen időben –, székelyföldi gazdasági kohézióról, belső kulturális értékáramlásról (utóbbiról legfeljebb részben, némely azonos felekezetű területek között). A székely gazdaság komplemetaritása inkább lehetőség volt, mint működő valóság. Ebben szerepet játszhattak a székeket elválasztó hegyvonulatok, sugárszerűen szerteágazó vízfolyások is. Éppen ezért az egykori székely autonómia a jelenlegi vitákban érvként szerepelhet – merthogy valaha tényleg működött, és amikor működött, közösség-összetartó kapocs is volt –, ám modellként legfeljebb egy-egy kiragadott eleme hasznosítható.

Jelen írás nem kíván az autonómia körüli politikai vitákba avatkozni. Kiadványunk csupán térségünk történelmi autonómia-modelljeit vázolja, mindennemű aktualizáló belemagyarázás mellőzésével. Van azonban a székely összetartozásnak egy, a jelenben felértékelődött eleme is: a székelyföldi régió tömbmagyar jellege. Talán e tényállás mentén kellene kiépíteni-erősíteni a ma is hatékony kohéziós tényezőket (immár a

gazdasági és kulturális szférában is), és kerülni a felszínes vagy hiányzó ismeretekre alapozott történelmi okoskodást. Az érzelmi töltetű, *igen* és *nem* válaszlehetőségekkel rendelkező problémafelvetés helyett pedig foglalkozzunk többet a *hogyan* és *milyen* kérdéseivel.